

Josef Mikuláš Windischgrätz, osvícenský vědec a kritik Velké francouzské revoluce

Josef Hanzal

Velká francouzská revoluce znamenala i v českém prostředí historickou událost prvního řádu a setkala se s negativním i pozitivním ohlasem. Přes některé dílčí poznatky o vlivu revolučních myšlenek v českých městech a na venkově není tento problém zdaleka uspokojivě objasněn. Důležitou společenskou vrstvu, která se o události ve Francii poměrně intenzivně zajímala a zaujímal k nim svá stanoviska, představovala česká šlechta. O její reakci na revoluční dění toho však víme zatím velmi málo.

Jedním z významných reprezentantů naší aristokracie, který vývoj ve Francii pilně sledoval, komentoval ho a snažil se vniknout hlouběji do podstaty celého dění, byl Josef Mikuláš Windischgrätz. Osobnost filozoficky a politicky vzdělaného a originálně uvažujícího osvícence J. M. Windischgrätze zůstává až nepochopitelně stranou zájmu české i obecné historiografie. Z velké části na tom nese vinu téměř úplná neznalost Windischgrätzova díla mezi tehdejšími českými i německými vzdělanci. Vždyť o jeho spisech nebyla zmínka ani ve vídeňských a pražských novinách a časopisech. Působilo patrně i to, že jeho knihy vycházely v zahraničí. Přitom jde o postavu v českém šlechtickém světě nesporně mimořádného vzdělání, zájmu a politického rozhledu.

Josef Mikuláš se narodil 6. prosince 1744 ve Vídni jako syn Leopolda Karla Josefa Windischgrätze a Marie Antonie, rozené Khevenhüllerové. Windischgrätzové patřili k starému, původem alpskému rodu, který získal roku 1574 český inkolát. Po Bílé hoře vlastnili trvale panství Tachov, Štěkeň, Mladějovice a po kratší čas i další statky; v době josefínského rušení klášterů získal hraběcí rod rozsáhlé západočeské panství Kladruby. Roku 1804 byli Windischgrätzové povýšeni do stavu říšských knížat.¹ Do českých dějin se Windischgrätzové nezapsali právě nejlépe, nepopulárním se stal zejména Josefův syn císařský generál Alfréd, který krvavě zlikvidoval revoluci v Praze a pak ve Vídni roku 1848.

Josef Mikuláš projevoval od mládí intelektuální až vědecké sklony, vystudoval filozofickou a právnickou fakultu nejspíše vídeňské univerzity, což nechápal jen jako snahu získat formální vzdělání, jak se to projevovalo u většiny šlechticů studujících na univerzitách. Windischgrätz se zajímal

hlavně o filozofii, metafyziku, přirozené právo a zákonodárství a zkoumal i vztah těchto oborů k exaktním vědám.²

V roce 1766 se Josef Mikuláš oženil s uherskou šlechtičnou Josefinou Erdödy, která roku 1777 zemřela; druhou jeho manželkou se stala rakouská hraběnka Ernestina von Arenberg. V mládí sloužil Windischgrätz v rakouských diplomatických službách, ale neměl valný zájem o úřednickou kariéru, protože se chtěl věnovat svým studiím. Hodně cestoval, hlavně po Francii, Anglii a Belgii, seznámil se s tamním vzdělaným světem, a byl proto zván na vídeňský dvůr jako poradce v zahraničně politických otázkách. Nepatřil však k habsburským oblíbencům, protože se vyjadřoval kriticky o vídeňských poměrech. Jeho známosti a zkušenosti využil dvůr také když se Marie Antoinetta provdala za francouzského krále Ludvíka XVI. Windischgrätz byl vybrán do jejího doprovodu, aby jí pomohl při poznání Paříže a Francie.

J. M. Windischgrätz byl opravdu dobrým znalcem francouzské politiky, kultury a politických poměrů. Dříve než přikročíme k jeho názorům na Francouzskou revoluci, jež vyjádřil v nepublikovaných rukopisech, poznámkách a v korespondenci, musíme se seznámit s myšlenkami obsaženými v jeho literárních pracích z předrevolučního období. Tam už je totiž vyjádřen základ celého jeho společenského a politického myšlení. Windischgrätzovy vydané práce nebyly nikdy podrobeny kritice. Způsobilo to patrně jejich cizí vydání, autorovi se nepodařilo publikovat je ve Vídni či v Praze, ač byly určeny převážně zdejšímu čtenáři.

Časově nejstarší a obsahově velice bohatý je spis *Betrachtungen über verschiedene Gegenstände*, který vyšel v Norimberku v roce 1787.³ Pod rozdílnými předměty rozumí autor zvláště: osvícenství, pravda, věda a společnost, svoboda, cenzura a zákonodárství. Windischgrätz se přihlásil k osvícenství, z něhož vyšel, a položil si otázku, zda má osvícenství vést ke štěstí či blahobytu lidu. Rozhodl se pevně ve prospěch štěstí, které je pro každého člověka to nejcennější, co může v životě získat. Existenci štěstí pak pevně svazuje s pravdou, která nám ukazuje podstatu věcí a naše úkoly i poslání. Základním úkolem vědy a učenců je rozšiřovat a pěstovat v národě a v lidech pravdu. Pravda znamená – píše Windischgrätz dále – překonávat předsudky, protože lidé mají sklon k podléhání nesprávným idejím. Potřebují víru v osvícenství a v rozum. Spisovatel neklade do protikladu rozum a víru, jak to činili četní osvícenci, ale snaží se je obě skloubit.

Víru nechápe Windischgrätz v náboženském smyslu, avšak osvícensky, jako duševní potřebu a přirozený stav mysli. Oproti osvícenským racionalistům si uvědomuje, že rozum není všemocný a nelze se jím ve všem řídit, je třeba korigovat ho vírou a zkušeností. Víra se však nerodí ani nepřichází automaticky, je k ní třeba životní zkušenosti a musí se cvičit.

Windischgrätz však byl příliš dítětem věku rozumu, a proto osvícenskou vědu a péči o ni kladl na jedno z předních míst v životě veřejném i soukromém. I když ví, že věda nemůže vše pochopit a vysvětlit, měla by se přesto pokoušet především vyvádět lidi z labyrintu nevědomí. Stane se tím člověk šťastnějším? Odpovídá na to příkladem, že třeba v Americe se evropský občan spojil s divochem a je i bez vědy určitě šťastnější než my. Nespatřuje v tom však recept pro šťastnější život a ani nesouhlasí s Rousseauovým návratem lidstva do stavu nezkažené přirozenosti. Windischgrätz pevně věří, že naopak život bude stále složitější a úloha vědy bude stoupat, a je jí proto nutno podporovat, už také proto, že věda vede člověka i společnost k větší svobodě. Musí se jí ovšem dát svoboda, protože jen tak se může rozvíjet.⁴

Se svobodou vědy souvisí těsně svoboda tisku a zvláště knižní cenzura; má-li se podle Windischgrätze společnost i věda rozvíjet, je svoboda tisku naprosto nezbytná, v tisku a v knihách jde o to, sladit zájmy jednotlivce a společnosti a propagovat to, co je pro obě složky prospěšné. Svobodný tisk může jistě působit i vážné problémy, ale to není argumentem pro ty, kteří by chtěli svobodu tisku zrušit. Autor si uvědomuje, že cenzura tisku musí existovat, ale musí být osvícená a její pravomoc musí být přesně vymezena zákonem.

V díle *Betrachtungen* stejně jako v dalších spisech věnoval Windischgrätz velkou pozornost zákonům, jejich úloze a funkci ve společnosti. Tato otázka stála ve středu zájmu osvícenství nejméně od dob Montesquieových. Windischgrätz znal poměrně dobře bohatou západoevropskou literaturu věnovanou zákonodárství. Vycházel z přesvědčení, že žádný zákon nemůže být lhostejný ke zlu a má hájit především zájmy a potřeby lidu. Každý člověk je pánem sám nad sebou a má právo usilovat o své štěstí, a v tom ho nesmí omezovat ani zákon ani náboženství. Je ovšem přirozené, že se střetávají zájmy lidí i zájmy individua a společnosti. Kdyby bylo v povaze člověka chápat a respektovat práva svá i druhých, nebyly by třeba ani zákony, jelikož tak tomu však není, jsou nezbytné. Windischgrätz vychází z předpokladu, že každý člověk má právo na všechno, pokud tím nepřekáží právu a majetku druhého. Úlohou zákonů je tento princip hájit a snažit se, aby zákon nebyl v rozporu s lidskou přirozeností, a zvláště by neměl nabýt panství nad naším svědomím.

Osvícenský teoretik prosazoval tedy kontrolu nad zákony v obavě, že se zákonodárná moc může zneužít. Hledal ji zvláště v tisku a v kritice, bez nichž si nedovedl dobře fungující stát představit. Je vůbec toho názoru, že státy nepotřebují tolik tajemství, jak se zdá a tvrdí, a že by měly připustit i takové knihy a veřejnou kritiku, v nichž je obsažena i zdánlivě škodlivá pravda pro stát. Pravdu pokládá vůbec za nejvyšší hodnotu a kritérium správnosti.⁵ Windischgrätz se dovolává Voltaira

a považuje neomezenou svobodu za nejjistější prostředek proti všem deformacím jednotlivce, společnosti i státu.⁶

Windischgrätzův první filozoficko politický spis byl určen hlavně pro rakouské čtenáře, avšak tím, že vyšel v cizině, mohl se těžko v zemích habsburské monarchie šířit, oficiální místa ho ignorovala a jeho známost byla patrně malá. Autorova publicistická aktivita v předvečer propuknutí Velké francouzské revoluce rostla. Snažil se informovat o problémech, které tížily západoevropskou společnost, zajímající se o veřejné dění.

V roce 1788 vydal J. M. Windischgrätz v Londýně francouzsky drobný spisek *Objections aux sociétés secrètes*.⁷ Odvolává se na své demokratické a liberální principy, které vyjádřil před rokem v knize *Betrachtungen*, a snaží se vyložit činnost tajných společností a ukázat pochybnost jejich myšlení a počínání. Soudí, že tajné společnosti vznikají ze současných neutěšených poměrů a zakládají je lidé, kteří nejsou šťastni, chtějí být aktéry společenského dění, jsou netolerantní a fanatičtí a neusilují o sjednocení lidí. Intrikáni pracující v skrytu jsou přesvědčeni, že člověk má potřebu oddat se silné osobnosti, být ovládán a řízen. Spiklenci hledají nový způsob života a orientují se především na mládež, která prý potřebuje novou výchovu.

Windischgrätz neuvádí žádnou konkrétní tajnou společnost — buď nechtěl žádnou prozradit nebo takovou společnost důvěrně nepoznal — ale měl zkušenosti, že mládež, která je ovlivněna tajnými spolky, není lepší než ostatní mladí lidé. Další psychologicko politická zásada, kterou si osvojil, zní, že lidská podstata se přetváří logicky v souladu se svými potřebami a nelze ji měnit násilím. V té souvislosti se odvolával na knihu německého osvícence Weishaupta (patrně *Apologie der Illuminaten*, Frankfurt — Leipzig 1786),⁸ souhlasil s řadou autorových postřehů, byl však proti zásahům do lidské přirozenosti a požadoval svobodný vývoj individua, které má především potřebu lásky a lidské sounáležitosti. Tajné společnosti podle Windischgrätze tyto zásady nerespektují, křiví lidi, učí je intrikám a špionáži.

Také většina zákonodárců a moralistů nezná dobře člověka, vytváří chiméry různých systémů, které chtějí řídit osudy lidí, je však třeba znát především motivy lidského chování a ty ovlivňovat. Nelze znát jen velké osobnosti, ale normální lidi, ne jako celek, avšak jako jednotlivce, každého jako určitou individualitu. Kdo to nechápe, nemůže řídit dobře celou společnost. Za hlavní princip řízení společnosti považuje Windischgrätz pravdu; stát, který je založen na hledání pravdy, nemá zapotřebí hlídat lidi a podřizovat jejich názory svým. Myšlenky, které autor propagoval, nebyly přirozeně jeho vlastní, vycházel z humanistických a osvícenských filozofů, myslitelů a spisovatelů, zvláště se odvolával na Descarta, Voltaira, Helvétia a další. Nestavěl se tak ostře proti náboženství

jako třeba Voltaire, ale kritizoval zejména církevní praxi a nad evangelium kladl požadavek lidského štěstí.

Oproti osvěcenským teoretikům Windischgrätz zdůrazňoval nutnost jednat; nestačí vědět, ale je třeba konat, jeho slovy: „Je sais très bien, qu'il ne suffit pas savoir, ce qu'il faudrait faire.“ Není však možné nadřazovat zájmy individua nad zájmy celku, ale je třeba uvádět je v soulad, což není vždy lehké. Víme, že v každém člověku je skryto dobro i zlo, jde o to dosáhnout, aby nenabývaly převahy principy zla a aby přitom jedinec pociťoval, že tak jedná zcela svobodně. Předpokladem ovšem je, aby člověk poznal sama sebe a zdokonaloval sebe i ostatní. V tomto směru znají lidé lépe náboženští autoři než představitelé tajných společností, kteří si myslí, že lidé mohou být vedeni jedním motivem, ovládání a řízení podle určitého schématu.

Windischgrätz byl osvěcenský idealista, který pevně věřil, že nastane doba, kdy se uplatní principy svobody a morálky, které budou zakotveny v zákonech.⁹ Spolu s jinými předrevolučními mysliteli přeceňoval sílu rozumu, jenž se mu v osvěcenském duchu jevil jako rozhodující článek individuálního i společenského myšlení a jednání. Ještě v roce 1788 vydal hrabě 150 stránkovou knížku, která zkoumá zhruba stejný okruh otázek, ale je zaměřena spíše prakticky: klade si otázku, zda má panovník právo změnit evidentně pochybenou ústavu, zda je moudré a je to v jeho zájmu.¹⁰ Tento problém byl tehdy nepochybně velmi živý a diskutovaný, zvláště ve Francii, stojící na samém prahu revoluce. Windischgrätz vychází z jasně protifeudální zásady, že je omyl soudit, že panovník je ustanoven bohem, naopak je tu z vůle lidu a měl by respektovat jeho práva a zájmy.¹¹ Z tohoto předpokladu se pak snaží spisovatel nalézt odpověď na otázku, zda má panovník nebo hlava republiky právo změnit o své vůli i evidentně špatnou ústavu. Musí se řídit úmluvou mezi sebou a národem a respektovat jeho práva a zájmy a nemůže bez jeho souhlasu měnit ani takovou ústavu. Ovšem ani občan nemůže jednat proti principům ústavy a základních zákonů. Vycházíme-li ze zásady, že základním právem člověka je svobodně užívat všech svých možností a schopností, pak by ústava a základní zákony měly zajišťovat: 1. osobní jistotu občana, 2. neporušený charakter a zvyky národa, 3. nezvyšovat pravomoc vlády (panovnicka či republiky).

Když uvažuje Windischgrätz o despotismu, konstatuje správně, že ten může vznikat a existovat v různých formách státu, jak v monarchii tak i v republice. Nepřipustit jakoukoli formu diktatury je v zájmu celé společnosti, je to závislé na úrovni zákonodárství a na metodách práce vlády a státní administrativy.¹²

Přestože Windischgrätz byl teoretik, filozof a politolog, a jeho znalosti praktické politiky a správy nevycházely z přímých zkušeností, chápal dobře podstatu současných problémů a uvědomoval si, že vládnout není

lehké a jednoduché. Demokratický způsob vlády, který zastával a propagoval, se musí potýkat zvláště se svobodou podnikání, obchodu a tisku, avšak bez toho by pak neexistovala ani opravdová demokracie. Ani existence dobré ústavy a základních zákonů nezaručuje podle něho dobrou vládu a zdárné řízení veřejných věcí. Tuto zajímavou myšlenku autor bohužel dále nerozvedl a ani ji neosvětlil příklady z historie i ze soudobého světa. O jeho bystrém pozorovacím a kritickém duchu svědčí i názor, že snad vůbec nejhorší je stav, kdy vláda není s to vládnout a pak nutně vzniká despotismus subalterních úředníků.

Na závěr aktuálních politických a právních úvah spisovatel opakoval myšlenku, vyjádřenou i v předchozích spisech, že hlavním úkolem a cílem každé politiky by mělo být vytváření podmínek pro štěstí a blaho občanů. Není ovšem zcela jednoznačné, v čem spočívá štěstí a blaho lidu; jedním ze základních rysů je podle něho pocit jistoty občana i státu, že jejich zájmy a cíle nejsou protichůdné a že směřují ke vzájemné spokojenosti.

Věnovali jsme pozornost hlavním myšlenkám a faktům, které jsou ve vydaných literárních dílech hraběte Josefa Mikuláše Windischgrätze, jež jsou dostupná v našich knihovnách. Je známo, že napsal ještě dvě pojednání, a to: *Solution d'un problème au histoire metaphysique de l'organisation animale* (Brusel 1789) a *De l'âme, de l'intelligence et de la liberté* (Štrasburk 1790).¹³ Pátrání po nich skončilo zatím bezvysledně, nevyskytují se ani v dosud zpracovaných fondech zámeckých knihoven.

Windischgrätzovy spisy představují v naší literatuře konce 18. století patrně nejhlubší a nejúplnější úvahy o svobodě, politické moci, morálce a legislativě. Čerpají hlavně z francouzské osvícenské filozofie a státovědy a zaujímají kritický postoj k feudálnímu zřízení, absolutismu, tyranii a násilí. Jejich autor chtěl, aby tato pojednání vyšla doma nebo aby se s nimi domácí čtenář mohl aspoň seznámit. V zemích habsburské monarchie však nenalezla nakladatele, a tak musela být vytištěna — patrně s pomocí Windischgrätzových přátel — v zahraničí. Tam ovšem byla produkce tohoto druhu bohatší a byla menší naděje, že by se setkala s větším ohlasem.

Stejně zajímavé a faktograficky ještě bohatší jsou Windischgrätzovy úvahy a názory, jež vyjadřoval v nepublikovaných rukopisech, poznámkách a v soukromé korespondenci. Za zvláštní pozornost stojí místa věnovaná Velké francouzské revoluci. V písemné pozůstalosti osvěceného hraběte, která je uložena v rodinném archivu Windischgrätzů v pobočce Státního oblastního archivu v Klatovech se nacházejí velice cenné a neznámé dokumenty o myšlení a nazírání jejich původce. Faktografické znalosti, myšlenky i forma nevydaných prací představují autora nesporné myšlenkové úrovně. Francouzská revoluce, její příčiny a důsledky J. M. Windischgrätze mimořádně zaujaly; napsal pojednání

Dissertation sur l'opinion que l'on doit avoir des auteurs de la révolution française et des sectes intrigants de nos jours.¹⁴

Poznámka na obalu rukopisu psaná jinou rukou upozorňuje, že jde skutečně o dílo Windischgrätze, které bylo dokončeno v roce 1800, bylo předloženo vídeňské cenзуře, ale nebylo schváleno k vydání („non admittitur“). Snad by mohlo překvapit, že nebyl povolen spis, který neoslavoval revoluci, ale naopak ji kritizoval a odmítal ji. Avšak přečteme-li si rukopis pozorněji, pochopíme, proč cenzura práci zamítla.

Autor hned v úvodu vykládá, že není stoupencem názoru, že lidé vždy uznávají a obdivují velký charakter a mimořádné duchy. Naopak je mu vzdálena myšlenka, že všichni lidé, kteří způsobili tolik zla lidskému rodu, takoví uzurpátoři jako byl Caesar či Alexander Veliký si zaslouhují náš obdiv.¹⁵ Windischgrätz zastává zásadu, že každý člověk se má posuzovat a hodnotit nejen podle talentu, hodnoty citu a cílů, které v životě sleduje, ale i podle prostředků, které k tomu používá. A dále soudí, že činy a jednání každé osobnosti se mají posuzovat též dle toho, jak to prospívá společnosti i jednotlivci. Vidí jedince i kolektiv jako jeden vzájemně spjatý celek. Rozlišuje však soukromé chování a počínání lidí v rodině a mezi sebou a stanoviska a postoje národů a států. Soukromé jednání lidí nelze beze zbytku aplikovat na národy a státy. Autor je také odpůrcem osvícenského přeceňování velkého individua, dospěl k názoru, že často lidé velkého ducha nemají velký charakter.

V souladu s tím si pisatel položil otázku, jak lze tyto obecné poznatky použít pro výklad Francouzské revoluce. Revoluce měla a má řadu stoupenců i odpůrců, měli bychom se však snažit vidět ji co nejobjektivněji a nejspravedlivěji, i když vůči ní zastáváme kritický postoj. Katolický svět ovládli podle jeho přesvědčení nadlouho jezuité, okupovali si náboženství, politiku i vědu a umění a měli neobyčejný vliv na veřejný život. Vejdou však do historie zpovědníci císaře Karla VI. či Marie Terezie? Pisatel soudí, že nikoliv, avšak je přesvědčen, že jezuité neztratili vliv ani po zrušení řádu a měli určité slovo i ve Francouzské revoluci, neuvádí ale konkrétní údaje.

Základní problém, který stojí podle Windischgrätze před každým, kdo se chce zabývat Velkou francouzskou revolucí, lze spatřovat v tom, zda byli lidé ve Francii před revolucí šťastnější a spokojenější než po ní. Domnívá se, že tam vládl pocit bezmocnosti a nedostatek jistoty a práva. Lidé si ovšem neuměli dobře ujasnit, co chtějí a jaká mají práva a povinnosti. Povstání může být někdy oprávněné, ale nikdy se nemůže chápat jako občanská povinnost, jak to výslovně povoluje Společenská smlouva.¹⁶

Prohlášení lidských práv oznamuje celému světu, že všechna dědická práva a každá nedemokratická vláda jsou nespravedlivé.¹⁷ Autor s tímto demokratickým pojetím nesouhlasí a namítá, že kdyby to měla být

pravda, pak by všichni zákonodárci a politici, kteří předcházeli revoluci, museli být buď lidé nespravedliví nebo ignorantí; a to je přece absurdní. „Kdybych byl francouzským králem, vyhlásil bych těmto názorům boj, protože vedou k permanentní válce“, proklamuje náš odpůrce revoluce.

Windischgrätz si myslí, že Francouzi sami sebe špatně znají, neuvědomují si dobře, v jaké společenské a politické situaci se právě nacházejí a jak hluboké rozpory vládnou uvnitř francouzské společnosti. Tyto rozpory se projevují i v nové ústavě. Země i národ potřebují nutně klid, a současní vládcí místo toho, aby se snažili nastolit pořádek a pokoj, obracejí se proti všem autoritám v Evropě. Český šlechtic je přirozeně stoupencem a mluvčím staré Evropy, i když prohlašuje, že v zásadě není proti demokracii, ale je proti zmatku a násilí. Největší nebezpečí vidí v tom, že francouzský vzor je velice působivý a nakažlivý.

Jednu z příčin revoluce a soudobé všeobecné krize spatřuje náš kritik ve špatné práci francouzské duchovní předrevoluční elity. Posměšně nazývá předrevoluční duchovní vůdce „manekýny ducha“, kteří ani dobře nevěděli, co chtějí a kam směřují. Z celého výkladu odpůrce revoluce hraběte Windischgrätze je zřejmé, že viděl celý problém poněkud zjednodušeně, že se snažil revoluci zúžit a zploštit, vidí ji v podstatě jako dílo určité, omezené skupiny lehkomyšlných lidí, kteří využili vývoje událostí, nedostatků starého režimu i pokroku, který znamenalo osvětlení.¹⁸

Křivdili bychom však J. M. Windischgrätzovi, kdybychom ho chtěli zařazovat mezi běžné průměrné aristokraty, kteří nekriticky hájili staré zlaté časy a vše nové odmítali. Zamýšlel se opravdově nad revolucí, jejími příčinami i důsledky; nejvíce mu vadila činnost určitých skupin či, jak říká, sekt v revoluci. Nazývá je též „tajnými společnostmi“, které ovládly situaci. Zásluhou těchto živlů revoluční násilí zlikvidovalo možnost rozumných reforem. V revolučním dění působili jistě i ti, kteří měli dobré úmysly a cítili potřebu určitých společenských změn, které byly nutné, avšak ti byli postupně vytlačeni a ztratili jakýkoli vliv. Revoluce proto znamenala zvrácení Francie a rozvrat světa („subversion de la France et le bouleversement du monde“).

Windischgrätz nebyl zajisté špatný sociologický pozorovatel a psychologický vykladač Velké francouzské revoluce; zaujalo ho především, že je revoluční proces zákonitě provázen působením intrikánů nejrůznějšího druhu a ražení a politických sektářů různého přesvědčení a zaměření. Důsledkem rozkladné činnosti těchto lidí je vzrůst všeobecné obavy a nejistoty, ve společnosti vzniká nedůvěra jednoho před druhým a pocity strachu. V tom, jak jemně a bystře Windischgrätz odhaloval psychologické a sociologické aspekty revolučního procesu, prokázal nesporný politologický talent. Stejně tak důraz, jaký kladl na úlohu strachu a násilí v revoluci, svědčí o hlubším pochopení problému.

Všechny uvedené ideje a principy zrodilo především evropské osvícenství, jehož synem Windischgrätz byl a hlásil se k němu. Zdůrazňoval, že zdravě fungující společnost vyžaduje, aby její příslušníci mohli svobodně vyjadřovat své názory. Jen v takové společnosti se může člověk cítit šťastný. Každý, kdo vládne nebo nějak řídí lidské osudy, by měl znát člověka a vědět, že každý má své slabosti a vášně, které ho ovlivňují a svádějí. K práci s lidmi je podle autora potřeba velké trpělivosti. Současnému světu chybí také důvěra v člověka, všude vládne mnoho přetvářky a neupřímnosti. Ve společenském jednání a zejména v politice je dovolená a často i nutná přetvářka a intriky, záleží ovšem na cílech, jimž takové počínání slouží, a na tom, jaký druh přetvářky a neupřímnosti se použije. Ani dobrý cíl však nikdy nemůže ospravedlňovat použití morálně špatných prostředků. Zlé metody totiž nutně kazí i dobré cíle.

Zmíněné společenské jevy a lidské povahové rysy našly svůj specifický výraz ve Francouzské revoluci, kterou Windischgrätz správně nevidí jako jednorázový akt, ale chápe ji jako historický proces („procès historique conjectural“). Nesouhlasil též s míněním, že ji způsobili filozofové a umělci („gens des lettres“), protože existovalo od počátku hodně učenců a umělců, kteří se stavěli proti revoluci. Před revolucí ani v jejím průběhu také nevznikl žádný projekt revoluce, přesnější plán, jak by měla probíhat a co by měla sledovat. Je sice pravda, že značný počet filozofů, ekonomů i umělců a téměř všichni encyklopedisté byli nepřáteli náboženství, šlechty a principu dědičné moci, chtěli změny ve způsobu vlády, radikální obrat v církevní politice, chtěli odstranit byrokracii a aristokracii z administrativního aparátu, nemínili to však provést revolučním způsobem.

Pouze část francouzské duchovní a politické opozice – dle Windischgrätzova mínění tajné společnosti – sledovala radikální řešení situace. V zásadě se v průběhu revoluce uplatnily dvě skupiny – stará, filozofická, a nová, reprezentovaná spíše muži činu. První chtěla nápravu poměrů, omezení osobní zvůle a všeobecné korupce, která se rozmohla v předrevoluční Francii. Druhému, republikánskému proudu nešlo, jak tvrdí autor, o rozumnou změnu poměrů, ale o všeobecný rozvrat, o násilí a zmatek. S názory pisatele se prý ztotožňují mnozí zahraniční kritici a spisovatelé, například Condorcet, s nímž byl Windischgrätz ve velmi těsných přátelských vztazích. Většinu z nich představovali osvícenci, vůči kterým chovali radikálové nenávist a považovali je za hlavní odpůrce pro své politické plány. Podobný postoj zaujal zvláště d'Alembert, jehož posmrtně vydané dílo Windischgrätz velice oceňoval.¹⁹

Zvlášť tíživou a vážnou situaci spatřoval autor v morálním stavu společnosti. Soudil, že došlo i k intelektuálnímu úpadku, přestaly se ctít staré hodnoty vědění a čestného chování. Pro nápravu považuje Windischgrätz za velice důležité, přímo rozhodující zlepšit úroveň řídících činitelů,

kteří by měli znát své povinnosti a vědět o prostředcích, jenž by vedly k jejich naplnění, to znamená, aby tito lidé byli osvícení.²⁰ Avšak spisovatel projevoval v tomto směru značný pesimismus, ve svých úvahách dospěl k neradostnému tvrzení, že naše století není věkem osvícení, jak říkali filozofové, ale stoletím ignorance a zla.

Hlavní viníky tohoto stavu hledal Windischgrätz především mezi radikály a sektáři, kteří mu připomínali jezuity, ohánějícími se lidem a jeho zájmy; přitom jim šlo hlavně o vlastní moc a zisk. Těmto lidem jsou také bytosně cizí principy svobody, favorizující despotismus a násilí. V těchto Windischgrätzových kritických poznámkách lze zajisté najít bystré a správné hodnocení poměrů a také proniknutí k některým podstatným kořenům francouzského radikalismu.

Právem mohl také autor úvah, opřených o konkrétní poznání francouzských revolučních a porevolučních poměrů, konstatovat, že okolní svět nezná dost Francii a podléhá proto omylům a iluzím. V ostatní Evropě se často kladla otázka, zda zde nehrozí nebezpečí revoluce. Pokud jde o Rakousko a české země, Windischgrätz soudí, že takové obavy jsou liché a zbytečné; jednu ze závažných příčin vidí v tom, že naši vzdělanci a spisovatelé jsou příliš uzavřeni do sebe, jsou izolováni a zajímají se pouze o svou práci a politické události, odehrávající se v daleké Francii, je v podstatě nevzrušují.

V závěru pojednání Windischgrätz vyjádřil své filozoficko politické krédo: další správnou vývojovou cestu spatřoval v opravdovém, promyšleném osvícenství. Navzdory všem tragickým událostem, zmatkům a zlům, jež se udály ve Francii, považoval Francouze stále za velký národ, který i v uplynulých deseti letech dokázal vytvořit pozoruhodné duchovní, kulturní i jiné hodnoty. K celému dílu připojil jeho autor ještě stručný dodatek nazvaný Vzpomínky na historii jakobínismu. Prohlašoval v něm, že jakobínům nešlo už o rovnost a svobodu, ale pokusili se vrátit lidstvo do stavu divoštství, zmatků a násilí. Pokud jakobíni hlásají myšlenky o svobodě a rovnosti, je to podvod, neleží jim na srdci ideje a jejich praktické uplatnění, chtějí tím pouze získat lid na svou stranu. V této souvislosti se často odvolává na abbé Barnala, který hlásal podobné myšlenky. Jakobíni se řídí heslem „divide et impera“, zasévají mezi lidi nesváry a z toho pak těží. Bohužel získávají určitou podporu a vlivné protektory, kteří je chrání a umožňují jejich činnost.

Rukopis ukončený ve Štěkni 4. června 1800 se vydání nedočkal, vídeňská cenzura jeho vydání zakázala.²¹ Ukazuje to na dosti otřesné poměry, jež v rakouské františkovské cenzuře vládly; dílo, které věcně a na slušné odborné úrovni kritizovalo Francouzskou revoluci, její reprezentanty a metody, nebylo v monarchii žádoucí. Vadila patrně autorova svobodomyslnost, otevřenost a informovanost, obavy, že by se čtenáři mohli dovědět něco, co pokládala vláda za tabu. Omezená, despotická

františkovská administrativa pochopila, že Windischgrätz tím, že otevřeně a tvrdě napadá nesvobodu, útlak a násilí ve Francii, stojí vlastně i proti ní.

O tom, že Windischgrätzův zájem o porevoluční Francii a řešení politických problémů, vyvolaných Velkou francouzskou revolucí, byl trvalý a hluboký, svědčí i jeho další úvahy a pojednání. Patrně na konci století vznikl Návrh nóty pro prvního konzula Francouzské republiky o zrušení mučení.²² Autor o sobě říká, že není demokrat ani není přítelem pojetí rovnosti, jak se projevuje v současné Francii. Duch rovnosti vychází sice z oprávněného předpokladu, že všichni lidé jsou bratři, ale způsob, jakým se prosazuje, je pro něho nepřijatelný. Mnohem výše cení princip svobody, který má sloužit především k rozvoji individua, i panovník má právo omezovat osobní svobodu jen ve výjimečných případech.

Zachovávání svobody vylučuje používání mučení člověka, které je škodlivé nejen pro jednotlivce, ale i pro celou společnost. A právě francouzský konzul si osobuje právo na násilí vůči nepřátelům doma i v zahraničí. Svoboda je též velice důležitá, pro vědu dokonce nezbytná; již Bacon se stavěl proti mocenským zásahům do vědy. Kdybychom toto právo vládnoucím přiznávali, pak by i Němci mohli trestat slavného profesora Kanta jako svůdce. Má-li být ve společnosti mír a pořádek, pokračuje Windischgrätz dále, pak nelze souhlasit s tím, že pouze republika je dobrou formou vlády a že jen sociální smlouva může být základnou pro civilní autoritu. Z těchto premis vyvozuje závěr, že dědičnou šlechtu nelze považovat za nečestnou instituci.²³

Za jeden z hlavních problémů, jemuž se Windischgrätz věnoval, jak jsme to mohli sledovat i ve vydaných pracích, pokládal vztah mezi morálkou a zákonodárstvím na straně jedné a exaktními vědami na straně druhé. Šlo mu přitom o to, zda lze použít zákonů exaktních věd pro výklad a stanovení principů v oblasti společenské, kterou zužuje na morálku a legislativu. K této otázce se často vracel a hledal na ni odpověď v soudobé světové literatuře. Vycházel z toho, že exaktní vědy (na prvním místě matematika) jsou schopny přesné analýzy a na jejím základě směřují k stanovení zákonitostí. V tom směru hodnotil zvláště vědecký přínos Descartův. Řídil se ovšem zásadou, že „jurare in verba magistri“ (přísahat na slova učitele), je pro něho obdobně jako pro další myslící lidi, nepřijatelné.

Úroveň současné morálky a legislativy ohrožují – podle Windischgrätzova názoru – působení mnoha lidí, kteří většinou pouze přejímají staré principy a metody jednání, aniž by pochybovali o jejich správnosti a účelnosti. Další vážné nebezpečí pro morální stav soudobé společnosti hledal autor v přílišném utilitarismu a v silném vlivu veřejného mínění.

Windischgrätzova snaha využít výsledků exaktních věd pro morálku a zákonodárství přinesla sice řadu pozoruhodných postřehů, avšak přímých a konkrétních poznatků nebylo příliš mnoho. Jeho stanovisko

se stávalo čím dál opatrnější a kritičtější. Přispělo k tomu i jeho studium Francouzské revoluce a jejích důsledků. Výsledky svých úvah shrnul do stručných bodů, v nichž vyjádřil své nazírání, proč nelze zmíněné etické a právní disciplíny zařadit do kategorie exaktních věd; znějí zhruba takto:

1. Základem veškerého smysluplného myšlení má být štěstí, jež nejvíce ohrožuje pocit strachu.
2. Žádná vláda nemá vést lidi násilím, podněcovat jedny proti druhým.
3. Vlastním principem vlády by mělo být prosazování spravedlnosti.
4. Právo obrany lidské přirozenosti; sociální smlouva není skutečná a opravdová báze veškeré občanské autority.
5. Každá státní autorita má dbát, aby se nepřekračovaly hranice práv individua.
6. Žádná vrchnost nemá právo nutit člověka, aby byl užitečný podle představ státu, ale byl prospěšný lidstvu. Lidé si mají být vědomi, že jsou si rovni, avšak mají právo usilovat jedině o spravedlnost.²⁴
7. Člověk nemá jiná přirozená práva než ta, jak se zachovat ve stavu přirozenosti.
8. Každá vláda je povinna trestat s největší přísností zločiny.
9. Společenská smlouva nemůže být základem občanské autority, která je v podstatě konzervativním principem.
10. Společenská smlouva uzavřená s celým národem je absurdita. Jak je možno uzavřít smlouvu s lidmi, kteří neví, v čem je jejich prospěšnost a neznají cíl, k němuž mají směřovat? Společenskou smlouvu možno uzavřít jen s určitým počtem lidí, reprezentantů národní vůle, tj. těch, kteří mají představu o národním zájmu, jsou dostatečně vzdělaní, nemohou být vybíráni nahodile, a mají-li skutečně reprezentovat národ, musí to být elita, a v tom případě není důvod, proč by to nemohla být i šlechta.
11. Monarchie s dědičnou šlechtou je nejsnazší formou vlády.
12. Forma vlády, kde se nerespektují dědičné principy, je demokratická, to však samo o sobě nemůže učinit lid šťastným. Hmotné blaho není vším. Národ, který je bohatý a podnikavý, bývá morálně zkorumpovaný, vzrůstá v něm násilí, intriky a pokrytectví.
13. Bylo by omylem věřit, že kdyby morálka a zákonodárství byly podřízeny exaktním vědám, byla by zbytečná veškerá národní reprezentace, výkonná a zákonodárná moc, protože by byly jasně a přesně stanoveny zásady společenské praxe. Exaktní věda však nemůže postihnout individuum a není v její moci odlišit lidská specifika, nelze proto zařazovat morálku a legislativu do oblasti exaktních věd.

Windischgrätz řešil v těchto úvahách v zásadě dva okruhy problémů: vztah absolutistického monarchismu a demokracie a zda je možné využít principů a metod exaktních věd v humanitní teorii. Celé jeho pojetí

a způsob uvažování jsou v zásadě osvícenské. Prokázal i znalost radikálně revolučních myšlenek a snažil se je do jisté míry i pochopit. I když jeho argumentace o demokracii obsahuje jisté rozpory, najdou se v ní kladné i záporné formulace, v postatě se jeví jako odpůrce demokracie, je příliš spjat s aristokratickým prostředím, z něhož vzešel, a nedovede si představit svět bez šlechty. Je však kritickým stoupencem aristokratismu, jeho vztah k soudobé šlechtě je velmi kritický a spíše než zděděná privilegia zdůrazňuje šlechtictví ducha.

Osvícený hrabě patřil rozhodně mezi vzdělané, schopné a chladně hodnotící pozorovatele současného politického dění v Evropě a zvláště ve Francii. Jeho příslušnost k aristokracii nebránila příliš jeho snaze vidět objektivně, protože kriticky a nezaujatě pozoroval starý feudální režim, který měl hlavní podíl na zrodu revoluce. Zároveň mu však neušly negativní jevy, jež vyvolávala v život nastupující dravá buržoazie. Pochopil, že právě ona znamená bezohlednost, honbu za ziskem a kořistnický egoismus ještě horšího ražení, než jaký znala aristokratická morálka. Rozpoznat však celou a pravou příčinu a podstatu revolučního dění Windischgrätz nedokázal; byl příliš svázán osvícenským idealismem a svými, sice bysrými, ale poněkud jednostrannými představami a názory na současnou společnost a její vývoj.

J. M. Windischgrätz jako osvícenský kritik přikládal velkou důležitost tisku a přeceňoval sílu nových poznatků a idejí. Otázce svobody tisku věnoval zvláštní pozornost už v roce 1788 v krátkém pojednání, které zůstalo v rukopise.²⁵ Stavěl na osvícenské myšlence, kterou rozvíjel i v jiných pracích, že před každým opravdu humanisticky založeným zákonodárcem stojí obtížný úkol: respektovat a hájit zájmy státu i občanů. Hlavní nebezpečí pro svobodu občanů viděl ve snahách představitelů státu příliš jednat a zasahovat do svobody individua, zvláště tehdy, existují-li důvodné obavy, že ve snahách státní mocí je toto nebezpečí záměrně a důmyslně zakrýváno.²⁶ Jako důležitý prostředek k zachování zákonnosti pokládal autor tisk, který ovšem potřebuje nezbytnou volnost a jeho svoboda má být omezena pouze zákonem. Je třeba si uvědomit, že svoboda tisku není užitečná jen pro občana, ale i pro stát, může být účinnou zbraní k ověřování pravdy a má i významnou regulující funkci v lidské společnosti.

Mimořádně závažnou roli má hrát tisk při vysvětlování a šíření osvícenských myšlenek. Pomocí tisku je možno zjišťovat též veřejné mínění, názory lidu na klíčové společenské problémy. Není pochyby, že tyto v podstatě demokratické zásady se těžko uplatňovaly i v západoevropských státech, v tehdejšíh habsburském soustátí byla pak snaha po jejich uplatnění více než chimérická.

Windischgrätzovy rukopisy a poznámky ukazují, že jejich pisatele nezajímaly jen ožehavé politické, morální a právní problémy, ale za-

mýšlel se hlouběji nad jejich podstatou a pokoušel se též dospět v této oblasti k přesnějším a konkrétním závěrům. Neznal přirozeně dobře všechny obory, jichž se dotýkal, a tak lze v jeho uvažování a závěrech najít leccos pochybeného a scestného. Avšak i to svědčí o jeho zvědavém a hloubavém duchu. Dokazuje to též rukopis nazvaný *Demonstration de quatre propositions relatives au droit criminel*.²⁷ Není datovaný, podle obsahu vznikl po Francouzské revoluci, nejspíše kolem roku 1790. Název neodpovídá přesně tomu, o čem pisatel pojednává, obsahově přesahuje oblast trestního práva. Nehotovost rukopisu naznačuje myšlenková roztržitost a určitá roztěkanost, řada otázek je pouze nadhozena, nerozpracována. Mnohé z toho se vrací k látce, o níž pojednával již ve vydaných spisech. Tak hned v úvodu poukazuje na to, jak je obtížné dospět k pravdivosti v neexaktních vědách. Oč mu jde, to osvětluje touto otázkou: Mám pochybovat, že švédský král Gustav Adolf skutečně existoval, když jsem neměl možnost ho poznat? Pochybovat o tom nemůžu, protože je to prokázaný historický fakt. Ale je to fakt jiného druhu než s jakým pracují exaktní vědy.

Teze, které Windischgrätz předkládá, znějí: v morálce a legislativě závisejí všechny pravdy jedna na druhé natolik, že často nemůžeme vyložit jednu, aniž bychom neodhalili celek. Naopak například v matematice tomu tak není, pojmy jako čára, bod, úhel aj. lze lehce definovat, avšak vymezit pojmy štěstí, spravedlnost, rovnost, právo aj., to je úkol velice složitý a obtížně řešitelný. Windischgrätz soudí, že v morálce a zákonodárství skutečnosti, které se zdají být velmi jednoduché, obsahují často velký počet idejí, částic, teorém mnohem komplikovanějších než v matematice. Základní rozdíl hledá v tom, že matematické pravdy jsou nezávislé na lidských zájmech. I když vezmeme v úvahu, že jde pouze o nehotový rukopis, jakýsi náčrt a nahodilé myšlenky, je zřejmé, že autor nevymezil jasně obory exaktní a humanitní, neobjasnil základní pojmy a pro porovnání uváděl pojmy zcela nesrovnatelné (např. čára kontra štěstí).

K tomuto stručnému rukopisu, který je zřejmým doplňkem k zmíněné práci *Projekt pro prvního konzula Francouzské republiky*, jsou připojeny ještě kritické poznámky na adresu tvůrců Francouzské revoluce a intrikánských sekt těchto dnů.²⁸ Polemicky se vyjadřoval k názoru, který se rozšířil hlavně v posledních letech, že oproti minulosti existuje více špatných lidí. Soudil, že to není pravda, že se vždy vyskytovali lidé inklinující ke zlu. Za sporný pojem pokládal „čistou ctnost“, neboť není přesně vymezen a nedá se verifikovat. V té souvislosti napadá filozofii J. J. Rousseaua, v níž nachází právě takové vágní morální pojmy. Za důkaz nedostatku Rousseauových morálních kvalit považuje oprávněně to, že dal své vlastní děti do nalezince. Windischgrätz nevěřil, že veřejná

výchova dětí může být dobrá a prospěšná. Její hlavní nedostatek viděl v tom, že vytváří antisociální rysy v lidské povaze.

Závažný a zajímavý problém nadhodil Windischgrätz na závěr svých poznámek, kde mu šlo o úlohu mas ve veřejném dění. Podle něho moderní doba a zvláště revoluce masy zkorumpovala, zneužila jejich zájmů, myšlenek a pocitů a hrstka vládců využívá masy tímto způsobem ke svým cílům. Tzv. veřejné mínění se může stát bičem pro individuum i pro celou společnost. Lidé nedokáží vždy posoudit hranice svých práv a povinností a stávají se lehce poddajným materiálem pro ty, kteří vědí, co chtějí.

Problémy, které J. M. Windischgrätze vzrušovaly a které se pokoušel řešit v publikovaných spisech i v nevydaných rukopisech a komentářích, byly živé na západě, zejména ve Francii a Anglii. Windischgrätz tamní poměry dobře znal z literatury i z vlastní zkušenosti z dob, kdy tam pobýval. Měl tam také zajímavé a významné přátele, hlavně mezi vzdělanci a politiky. Svědčí o tom i korespondence, v níž se nacházejí přátelské listy Marie Jeana Condorceta, Adama Smitha, maršála de Ligne, La Fayettea aj. Nejrozsáhlejší a nejbohatší jsou dopisy Jeana Condorceta (1743 – 1794), filozofa, matematika a politika, který spolupracoval s Encyklopedií, po revoluci byl v konventu a v zákonodárném shromáždění, v období hrůzovlády uprchl a byl nalezen mrtev. Fascikl jeho listů z let 1785 – 1793, které začínají oslovením „Monsieur le Comte“ a záhy přecházejí v „Mon cher ami“, se týká hlavně vědeckých a teoreticko politických otázek (v mnohých jde ovšem pouze o běžná sdělení).²⁹

V roce 1785 zaslal český hrabě Condorcetovi úvahu, která se – podle toho, co píše Condorcet – zabývala zvláště hranicemi svobody a přirozeného práva. Condorcet považoval tuto otázku za jednu z ústředních i pro soudobou vědu, zabýval se jí též Leibnitz a Turgot a měla by zajímat, jak se domnívá, i pařížskou univerzitu. V dalších dopisech se Condorcet vyjadřoval hlavně jako představitel francouzské akademie věd, která udělila – zejména jeho přičiněním – Windischgrätzovi svou cenu. Nevíme přesně, za jakou práci ji obdržel, podle narážek nejspíše za pojednání o vztahu morálky, zákonodárství a exaktních věd.

Prostřednictvím Condorceta navázal Windischgrätz také literární styky se známým anglickým ekonomem Adamem Smithem. V prvním listě z 27. 5. 1785 z Edinburghu děkuje Smith za dopis a opis práce (neříká však jaké).³⁰ Výbor Royal Society at London se ještě nekonal, Smith tam celou záležitost předloží, avšak soukromě se domnívá, že nebude hned vyřešena. V lednu 1786 Smith sděluje, že Windischgrätzův literární příspěvek bude publikován, musí mít strpení a věří, že bude mít úspěch. Nemůžeme bohužel říci přesně, o jakou práci šlo; v Anglii vydaný spis v roce 1788 *Objections aux sociétés secrètes* to patrně nebyl. K němu se totiž vztahuje Smithův dopis z 26. 1. 1788, z něhož se dovídáme, že Windischgrätzova disertace (tj. označení pisatelovo) byla předložena výboru

Royal Society, získala ocenění a bude jí věnována veřejná pozornost. Konečné rozhodnutí má Windischgrätzovi sdělit A. G. Tylor a markýz Condorcet z Paříže.

I když je uvedená korespondence neúplná a jednostranná, dosvědčuje zcela jasně, že J. M. Windischgrätz měl styky s významnými učiteli své doby a že jeho práce i názory byly oceňovány tak renomovanými vědeckými společnostmi jako byla Francouzská akademie věd a Královská společnost v Londýně.

Osvícený šlechtic z Čech dosáhl jistě mezinárodního uznání, o jakém se málokomu ze současníků snilo. Přesto však nebyl asi úplně spokojený, nepodařilo se mu vydat svá díla doma a promlouvat o soudobých ožehavých politických problémech ke svým krajanům. Vyjádřil to i anonymní autor jeho stručného životopisu, který zůstal v rukopise, když napsal, že jeho génia ocení spíše budoucnost než současnost. Nebylo mu též dopřáno dokončit rozpracované práce, v necelých 58 letech zemřel dne 24. ledna 1802 na svém zámku Štěkeň v jižních Čechách.

Myšlenky, postřehy a názory o právu, spravedlnosti, svobodě a pravdě, které tvoří hlavní problémovou kostru jeho spisů a pojednání, představují ve vývoji našeho myšlení a vědy mimořádně závažný přínos. Řadí jejich autora osvíceného hraběte Josefa Mikuláše Windischgrätze k významným a zajímavým postavám evropského osvícenství.

POZNÁMKY

- 1 Průvodce po fondech Státního archivu Plzeň, sv. 3, Praha 1974.
- 2 Rukopisný nástin životopisu Josefa Mikuláše Windischgrätze, SAO Plzeň, pobočka Klatovy, rodinný archiv Windischgrätzů (dále jen RAW), inv. č. 1591
- 3 U nás zatím jediný exemplář se chová v zámecké knihovně Budiškovice, inv. č. 8382.
- 4 „Es ist besser den Wissenschaften Freiheit gönnern, ohne sie zu ehren, und ihnen weniger Freiheit lassen: das „argste von allem ist sie verkehrt ehren“; s. 70 an.
- 5 „Wahrheit ist nicht immer das Beste, aber sie ist immer das Sicherste“, s. 128.
- 6 „Die uneingeschränkte Freiheit ist, in meinen Augen, das sicherste, und zugleich das erlaubteste Mittel gegen die Anschläge welche einzelne Menschen, einzelne Gesellschaften im Staate, gegen dem Staat oder die Menschheit machen können“ s. 133.
- 7 Má 56 stran, UK Praha, sign. 13 D 122.
- 8 Adam Weisshaupt (1748 – 1830) byl profesorem přirozeného a kanonického práva na univerzitě v Ingolstadtě, propagoval ideály humanity a čisté mravnosti, v roce 1785 byl zbaven místa a odešel do Gothy.
- 9 „Peut être, l'époque ou les vrais principes de la Morale et de la législation pourront être démontrés aux hommes, avec cette évidence, qui changera la face des choses. N'est – elle pas aussi éloignée de nous qu'on le pense. Tachons de la rapprocher de nous cette époque“, s. 56.

- 10 Discours dans lequel on examine les deux questions suivantes: 1. Un monarque a-t-il le droit de changer de son chef une constitution évidemment vicieuse? 2. Est-il prudent à lui, est-il de son intérêt de l'entreprendre? Suivi de réflexions pratiques. Bez msta vydání 1788, UK Praha sign. 13 F 1179!
- 11 „prétendre que la Majesté vient immédiatement de Dieu est une erreur qui ne va plus au siècle dans lequel nous vivons.“
- 12 La destruction du despotisme est donc bien plus dépendante de la bonté de la législation et de la manière dont l'administration est montée, que la forme du gouvernement“, s. 69.
- 13 Uvádí to Wurzbach, K., *Biographisches Lexikon Oesterreichs* 27, Wien 1889, s. 59 an.
- 14 RAW, inv. č. 961.
- 15 . . . „Je suis loin de la penser, que tous les hommes qui font du mal au genre humaine, les usurpateurs tels que César, des conquérants tels que Alexandre ne méritent aucun admiration.“
- 16 Autor miní Rousseauův spis *Contrat social*.
- 17 „Déclaration des droits de l'homme annonce à tout l'univers que tout pouvoir héréditaire et tout gouvernement non démocratique est injuste“, s. 2.
- 18 „La révolution française n'est point comme la prétendent quelques hommes crédules, en effet inévitable de la succession lente des événements de abus de l'ancien régime et du progrès des lumières.“, s. 3.
- 19 Windischgrätz neuvádí titul, šlo pravděpodobně o starší spis *Mélanges de littérature, d'histoire et de philosophie*, Paris 1752.
- 20 „Connaitre les devoirs et les moyens de les remplir, c'est être vraiment éclairé.“
- 21 Před poskriptem je poznámka: „Envoyé à la censure de Vienne le 10. Mars 1800.“ To znamená, že dodatek o jakobinismu byl sepsán později.
- 22 Projet d'une note pour le premier Consul de la république française sur l'abolition de la torture; cit. fond, i. č. 952/V. V rukopise je poznámka, že byl nalezen až po smrti autora hraběte J. M. Windischgrätze.
- 23 . . . „que la noblesse héréditaire est une institution déraisonnable qu'on ne peut point tolérer, on prouve par des belles assertions qu'on ne tient point le fil de la découverte.“
- 24 . . . „les hommes sont obligés en conscience d'être équitable, mais on a le droit d'exiger deux que la justice.“
- 25 Sur la liberté de la presse; cit. fond, i. č. 959/XII, obsahuje 4 hustě psané stránky.
- 26 . . . „la puissance souveraine ne pas même le droit de limiter la liberté de l'homme, dans le cas, qui on il est douteux, si on la limitant il resulterait des avantages.“
- 27 Cit. fond, i. č. 913.
- 28 „Auteurs de Révolution française et des sectes intrigants de nos jours.“
- 29 Cit. fond, i. č. 1562. Většina dopisů není datována, nebo má neúplné údaje. Do roku 1789 jsou adresovány do Štrasburku a Bruselu, kde tehdy Windischgrätz pobýval.
- 30 Cit. fond. i. č. 1463.

J. M. Windischgrätz, ein Wissenschaftler des Aufklärungszeitalters und Kritiker der Großen französischen Revolution

Josef Hanzal

Resumé

Der vergessene Rechtstheoretiker, Philosoph und Kritiker der Französischen Revolution, Graf Josef Mikuláš Windischgrätz hinterließ ein literarisches Werk sowie einen reichen handschriftlichen Nachlaß, der wertvolle Handschriften vor allem über die Ursachen und Folgen der Großen französischen Revolution, die Bemerkungen und Korrespondenz mit den bedeutsamen Persönlichkeiten der europäischen Wissenschaft und Kultur (u. a. Condorcet, A. Smith, B. Franklin u. a.) beinhaltet. Besonders wichtig ist die Abhandlung *Dissertation sur l'opinion qui l'on doit avoir des auteurs de la révolution française et des sectes intrigants de nos jours*. Der Autor erklärt die Revolution objektiv als Prozeß, der dank den trostlosen Verhältnissen im vorrevolutionären Frankreich entstanden ist, aber er sieht sie kritisch. Er versucht, mittels der Psychologie und Soziologie die Entstehung der Gewalt, des Terrors und der Angst sowie der weiteren negativen Merkmale der Revolution zu erfassen. Die Handschrift wurde von der österreichischen Zensur nicht erlaubt, weil sie viele für die österreichische Regierung wahrscheinlich ungünstige Fakten enthielt und weil sie mehr Freiheit und Recht für die Wissenschaft und Verbreitung der eigenen Ansichten verlangte.

Ebenfalls weitere Überlegungen und Ansichten von Windischgrätz, die eher eine demokratische Regierungsweise verlagten, die Gewalt, die Todesstrafe und andere Machtmittel verurteilten, waren in der damaligen österreichischen und tschechischen Gesellschaft etwas Neues und im Grunde genommen unannehmbar. Windischgrätz weilte lange Zeit im Westen und kannte die Literatur sowie das Denken liberaler Prägung. Er war natürlich Repräsentant der aristokratischen Gesellschaft, sah jedoch auch ihre Schwächen und Nachteile. Einige seine Arbeiten wurden in England und Deutschland herausgegeben, aber die fanden zu Hause keinen breiteren Widerhall. Der Autor war auch beim Suchen der Wahrheit konsequent, in der er ein sicheres Mittel zur Gewährleistung des freien und würdigen Lebens sowohl der Gesellschaft als auch des Bürgers gesehen hat.